

REMIGIJUS OŽELIS

Klaipėdos universitetas, Lietuva
Klaipėda University, Lithuania

„Jei kas tave užgautų per dešinę skruostą...“ – KŪRYBIŠKUMAS KURIANT POZITYVIUS TARPASMENINIUS SANTYKIUS

“If anyone slaps you on the right cheek...” –
Creativity in Building Positive Interpersonal Relationships

SUMMARY

The article discusses the words of Jesus Christ: “If anyone slaps you on the right cheek, turn to them the other cheek also” (Mt 5:39), “If someone takes your coat, do not withhold your shirt from them” (Lk 6:29), “If anyone forces you to go one mile, go with them two miles” (Mt 5:41). Analysis of Jesus radical call to forgive reveals that forgiveness is neither unlimited tolerance nor approval of evil. The act of forgiveness is directed towards the person and not the bad deed. Therefore, the analysed part of the scripture in this article is one of the frequently misinterpreted quotes about the connection to other people, about benevolent acceptance of others, about forgiveness and mercy. These quotes are commonly interpreted outside the circumstances when they were used and understood as promotion of humble and meek behaviour only. Indeed, Jesus said these words to teach to forgive creatively and to be active. He also provided guidelines for creative behaviour to build positive interpersonal and international relationships.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariami Jėzaus Kristaus žodžiai: „jei kas tave užgautų per dešinę skruostą, atsuk jam ir kitą“ (Mt 5, 39), „kas atima iš tavęs apsiaustą, negink ir marškinių“ (Lk 6, 29), „jei kas verstų tave nueiti mylią, nueik su juo dvi“ (Mt 5, 41). Analizuojant radikalią Jėzaus kvietimą atleisti, atsiskleidžia, kad atlaidumas nėra nei beribė tolerancija, nei pritarimas blogiui. Atleidimo veiksmas yra skiriamas žmogui, o ne pačiam blogam aktui. Tad viena iš netiksliai interpretuojamų Šventojo Rašto vietų apie ryšį su kitu žmogumi, apie kito žmogaus geranorišką priėmimą, apie atleidimą bei gailingumą ir yra ši analizuojama vieta. Šie žodžiai dažniausiai interpretuojami neatsižvelgiant į jų pasakymo aplinkybes, suprantami kaip vien žmogaus nuolankaus ir romaus elgesio skatinimas. Išties aptariamais žodžiais Jėzus moko atleisti kūrybiškai, būti aktyviems, pateikia gaires išradingam elgesiui, kuriuo būtų kuriami pozityvūs tarpasmeniniai ir tarptautiniai santykiai.

RAKTAŽODŽIAI: Mt 5, 38–41, Lk 6, 27–31, Jėzus, atlaidumas, kūrybiškumas, tarpasmeniniai santykiai.

KEY WORDS: Mt 5: 38-41, Lk 6: 27-31, Jesus, forgiveness, creativity, interpersonal relationships.

IVADAS

Evangelijoje pagal Luką perduodami Jėzaus Kristaus žodžiai, nusakantys žmonių santykių kryptį:

mylėkite savo priešus, darykite gera tiems, kurie jūsų nekenčia. Laiminkite tuos, kurie jus keikia, ir melskitės už savo niekintojus. <...> Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems. <...> Bet jūs mylėkite savo priešus, darykite gera ir skolininkite nieko nesitikėdami. <...> Būkite gailestingi, kaip ir jūsų Tėvas gailestingas. Neteiskite ir nebūsite teisiami; nesmerkite ir nebūsite pasmerkti; atleiskite, ir jums bus atleista. <...> Koku saiku seikite, tokiu jums bus atseikėta (Lk 6, 27–38).

Jėzaus kvietimas būti gailestingiems, didžiadvasiškiems ir atleidžiantiems priešams yra radikali žmonių tarpusavio santykių kūrimo naujovė (Ange 2006: 38). Tačiau šis radikalus kvietimas atleisti nėra nei perdėta tolerancija, nei pritarimas neteisybei. Čia atleidimas skiriamas žmogui, o ne pačiam blogam aktui. Senojo Testamento Kunigų knygoje pasmerkama neapykanta, raginama netoleruoti neteisybės: „Nenešiosi širdyje neapykantos savo artimui“ (Kun 19, 17). Taip kviečiama nesitaikstyti su neteisybe, bet atleisti žmogui, kuris nusizengė, nors padarytas blogas veiksmas išlieka blogas (Boudet 2010: 23).

Naujajame Testamente atleidimas pristatomas kaip sąmoningas sprendimas nepasiduoti neapykantai, kuri niekada ir niekuo nepadedą (Arnold 2007: 3). Todėl Jėzus moko veikti aktyviai, atleisti kūrybiškai. Tačiau, ko gero, viena sunkiausiai suprantamų Šventojo Rašto vietų apie atleidimą, apie santykius su kitais žmonėmis, apie kito žmo-

gaus geranorišką priėmimą yra Evangelijoje pagal Matą ir Evangelijoje pagal Luką, kur sakoma:

Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: *Akis už akį ir dantis už dantį*. O aš jums sakau: nesipriešink piktam [žmogui], bet jei kas tavo užgautų per dešinį skruostą, atsuk jam ir kitą. Jei kas nori su tavimi bylinėtis ir paimti tavo marškinius, atiduok jam ir apsiaustą. Jei kas verstų tavo nueiti mylią, nueik su juo dvi (Mt 5, 38–41).

Bet jums, kurie klausotės, aš sakau: mylėkite savo priešus, darykite gera tiems, kurie jūsų nekenčia. Laiminkite tuos, kurie jus keikia, ir melskitės už savo niekintojus. Kas užgauna tavo per vieną skruostą, atsuk ir antrąjį; kas atima iš tavęs apsiaustą, negink ir marškinių. Duok kiekvienam, kuris prašo, duok ir nereikalauk atgal iš to, kuris tavo paėmė (Lk 6, 27–30).

Čia iškyla teksto suvokimo problema. Šie žodžiai, neatsižvelgiant į pasakymo aplinkybes, suprantami kaip vien nuolankumo, romumo skatinimas. Pavyzdžiui, klinikinės psichologijos daktaras Raymondas Lloydas Richmondas rašo, kad tokie krikščionybės principai, kaip atsuk kitą skruostą, yra priešingi delikto teisės aspektams (Richmond 2017: 162). Išties, kaip pažymi kai kurie autoriai (Topel 1998: 475; Kirk 2003: 667), žvelgiant paviršutiniškai, gali atrodyti, kad Jėzus moko, jog atleidimas reiškia sutikimą būti mušamiems per abu skruostus, o ne vieną, ir raginimą ne tik nesipriešinti atimant apsiaustą, bet atiduoti ir marškinius. Tad aptarkime Jėzaus žodžius, užrašytus Mt 5, 38–41 ir Lk 6, 27–30, atsižvelgdami į šių žodžių pasakymo aplinkybes.

„JEI KAS TAVE UŽGAUTŲ PER DEŠINĮ SKRUOSTĄ, ATSUK JAM IR KITĄ“

Evangelijoje pagal Luką rašoma: „Kas užgauna tave per vieną skruostą, atsuk ir antrąjį“ (Lk 6, 29). O Evangelijoje pagal Matą sakoma: „Bet jei kas tave užgautų per dešinį skruostą, atsuk jam ir kitą“ (Mt 5, 39).

Evangelijoje pagal Matą Jėzus pabrėžia, kad jei kas sudavė į *dešinį* skruostą, tada atsuk *kairijį*. Šie žodžiai nukelia į tų laikų Palestinos gyvenamąją aplinką, kurioje matome vargšą, stovintį priešais pasiruošusį jam smogti šeimnininką. Skriaudėjas tam turi naudoti tik dešinę ranką (kuri skirta geriems darbams), nes jis įsitikinęs, kad atlieka gerą darbą – suduodamas pamoko žmogų. Jis negali smūgiuoti kaire ranka, nes ši skirta tik nešvariems darbams atlikti. Norėdamas suduoti per dešinį skruostą, turi tai padaryti atžagaria ranka, t. y. viršutine plaštakos puse. Jėzaus laikais žmogaus mušimas atžagaria ranka turėjo pažeminančią prasmę. Ši gestą naudodavo tik didesnę galią turintys asmenys norėdami pažeminti kitus. Šeimnininkai atbula ranka mušdavo vergus, romėnai – žydus, vyrai atbula ranka trenkdavo žmonoms, o tėvai – vaikams. Tuo gestu būdavo pasakoma: „Žinok savo vietą. Esi menkesnis už mane!“ Tiksliai suduodant išorine rankos puse patvirtinamas kastų sistemos ir visuomeninės nelygybės egzistavimas.

Taigi, jei paklusęs Evangelijos žodžiams atsuksi kitą skruostą (*kairijį*), tuomet šeimnininkas, privalantis trenkti tik dešine ranka, jau nebegalės mušti atžagaria ranka. Norint dar kartą suduoti, patogiausia bus trenkti kumščiu. O smogiant kumščiu kitas žmogus pripažįstamas pagal padėtį lygiu. Kumščiais mušdavosi tik

lygūs žmonės. Tad atsukęs kitą skruostą skriaudžiamas žmogus išlieka orus ir parodo, kad nesileis žeminamas. Kartu šeimnininkas paskatinamas nepamiršti savo paties žmogiškojo orumo, jam leidžiama suvokti, kad gyvenimą jis grindžia klaidinga nuomone, jog vieni žmonės yra viršesni už kitus. Ir visa tai padaroma nesmogus atgal, nesigriebus smurto (Wink 1993: 175–177; Linn, Linn, Linn 2008: 18–19; Düring 2010: 69). Atsukti kitą (t. y. *kairijį*) skruostą – reiškia išlikti oriam priimant aktyviai kito žmogaus skleidžiamą blogį. Šiuo atveju kūrybiškas aktyvumas blogų veiksmų vyksmą sustabdo. Toks nesmurtinis išradingas pasipriešinimas yra pozityvus būdas siekti prieš transformacijos (Ekman 2013: 31).

Įskaudintas žmogus reaguoja įvairiai. „Dažniausiai žmonės stengiasi apginti save, nors tai sukelia pasipiktinimą, norą atkeršyti ir mėginimą išvengti skriaudėjo, tačiau kitas būdas yra atleisti, pamiršti įžeidimą, pyktį ir pagiežą, pajauti gailestį ir užuojautą asmeniui, kuris nuskriaudė. Gynyba yra automatinė, tačiau, kita vertus, norint atleisti reikia daug pastangų“ (Beresnevičienė 2005: 89). Jėzaus raginimas nesipriešinti reiškia nemokėti pikto už pikta, tačiau tai nereikia, kad reikėtų pataikauti blogiui apskritai (plg. Gal 2, 11; Jok 4, 7). „Destruktyvumas ir konstruktyvumas, meilė ir neapykanta yra dvi žmogiškosios esybės pusės, ir viena neįmanoma be kitos“ (Laurent 2016). Jėzus siūlo galimybę po nesėkmės vėl pradėti iš naujo, kviečia į naują pradžią. Ne taip, tarsi nieko nebūtų įvykę, bet kaip tik dėl to, kad visa tai įvyko (Bonazzi 2011a). „Kai jus kas nors

įskaudina, jūs nebūtinai turite kirsti atsakomąjį smūgį, mėgindami įskaudinti kitus dėl to, kad jie įskaudino jus. <...> Kad ir įskaudinti, jūs galite dovanoti kantrybę, supratimą, užuojautą, pakantumą, gailestį ir atleidimą tiems, kurie jus įskaudino“ (Richmond 2017: 72). Atleidimas nėra kiek nesusišpinina žmogaus ir nepadarą pažeidžiamesnio, bet, atvirkščiai,

suteikia galios abiem – atleidžiančiam ir priimančiam atleidimą. Galutinai išsprendamas sunkiausias situacijas jis atpalaiduoja žmogų nuo galvosūkių dėl atpildo ir žmogiškojo teisingumo užliedamas širdį tikru ramybės jausmu (Arnold 2007: 23). Galiausiai jis pradeda teigiamą grandininę reakciją, perduodančią atleidimo vaisius kitiems žmonėms.

„KAS ATIMA IŠ TAVĖS APSIAUSTĄ, NEGINK IR MARŠKINIŲ“

Toliau Evangelijoje pagal Matą sakoma: „Jei kas nori su tavimi bylinėtis ir paimti tavo marškinius [t. y. *chitoną* – apatinį drabužį, apatinius marškinius], atiduok jam ir apsiaustą [t. y. *himatiją* – viršutinį drabužį, apsiaustą]“ (Mt 5, 40). Evangelijoje pagal Luką rašoma: „Kas atima iš tavęs apsiaustą, negink ir marškinių“ (Lk 6, 29). Evangelijos pagal Luką žodžiai atspindi pirminę to meto situaciją. Šie žodžiai ištariami didelio išnaudojimo ekonominėje sistemoje, kai viską praradusiems varguoliams vienintelis užstatas už paskolas būdavo jų *himatijas*.

Taigi šie žodžiai vėl nukelia į Palestinos gyvenamąją aplinką. Šis antrasis pavyzdys, kurį pateikia Jėzus, yra iš teismo kasdienybės, kai iš žmogaus reikalaujama atiduoti apsiaustą. Tik vargšų vargšai negalėdavo be viršutinio apsiausto palikti užstatu nieko kito. Tardamas šiuos žodžius, Jėzus nukreipia žvilgsnį į teismo salę, kur iš neturtingo žmogaus kaip užstato reikalaujama palikti viršutinį drabužį. Žydu paprotys atiduoti viršutinį drabužį kaip užstatą minimas Senojo Testamento Išėjimo knygoje, pabrėžiant, kad apsiaustą reikia atiduoti vakare, „nes šis apdaras yra jo

vienintelė antklodė apsikloti. Kuo gi jis užsiklos eidamas miegoti?“ (Iš 22, 26) Tai Senojo Testamento laikų humaniškumo bruožas – saugoti žmogaus pragyvenimo minimumą. Žydu įstatymai be išlygų reikalavo kiekvieną vakarą, saulei nusileidus, gražinti apsiautą jo savininkui, nes kitaip vargšai nebeturėtų visiškai kuo pridengti savo kūno. Kita vertus, toks įstatymas reiškė ir tai, kad neturtin gas žmogus, pasiimdamas savo apsiaustą nakčiai ir vėl atiduodamas jį dieną, buvo priverstas bent du kartus per parą egzistenciškai patirti savo bejėgiškumą ir menkavertiškumą (Düring 2010: 69). Jėzaus laikais *chitonas* neretai buvo vilkimas viešosiose vietose. Kadangi po juo jokio kito drabužio nevilkdavo, atiduoti jį mūsų laikų supratimu prilygtų atiduoti apatinius. Atidavus apatinius šiuo metu, o *chitoną* – Jėzaus laikais, rezultatas vienodas – likti nuogam. Tačiau Jėzaus laikais didesnę papiktinimą sukeldavo ne žmogaus išsirengimas iki nuogumo, kiek žiūrėjimas į kito nuogą kūną. Taigi kreditorius, užuot pažemines skolininką, pats lieka pažemintas. Kreditorius nėra sąžiningas įstatymus vykdančias pinigų skolintojas, bet asmuo, lobstantis

iš neturtingųjų, stumiantis juos į dar didesnę skurdą ir pažeminimą. Toks sprendimas (atiduoti ir marškinius) nėra smurtinis pasipriešinimas, bet kūrybiškas psichologinis metodas, skatinantis skolintoją pamatyti savo veikslių padarinius. Aktyvus veiksmas, t. y. apatinių atidavimas, priverčia žmogų, kuris manėsi esąs teisus (nors iš tikrųjų sukčiaujantis), susiprasti (Wink 1993: 177–179; Linn, Linn, Linn 2008: 20–21).

Jėzus pataria vargšams atiduoti *chitoną*, t. y. apatinę rūbą, tai reiškia ne ką kita, kaip visiškai išsirengti ir nuogam atsistoti prieš „teisuolį“, kuris vienoje rankoje laiko apsiaustą, o kitoje – apatinius rūbus. Tokiu kūrybingu elgesiu situacija perkeičiama. Skolininkas, neturėjęs vilties laimėti teismo proceso, buvęs atstumtasis, dabar parodo, kad kiekvienas žmogus yra orus. Šiuo kūrybingu sprendimu pamokomai protestuojama prieš sistemą, vedančią prie asmens orumo nuvertinimo. Žmogus, pasirinkęs aktyvų ir taikų veikimą, išlieka orus

(Düring 2010: 70). Šv. popiežius Jonas Paulius II sako:

netiesa, kad nesutarimai ir neapykanta gali gimdyti tik dar daugiau nesutarimų ir neapykantos. Ne! Blogis, kuris, deja, gyvena žmogaus širdyje, gali būti sustabdytas. Pakanka leisti, kad mumyse veiktų gailestingumas, Nukryžiuoto ir Priskėlusio Viešpaties dovana, kuri mus įgalina nugalėti blogį gėriu, perkeisti priešišumą į draugystę ir tuo pačiu padėti žmonijos šeimoje augti brolystei (cit. iš Bonazzi 2011b).

Kai atleidžiant kūrybiškai elgiamasi, nugalimas pasipiktinimas ir nebenorima keršyti skriaudikui, o pats atleidimas veikia ir nuskriaustąjį, ir skriaudiką. Išradingas „atleidimo aktas palengvina psichinę naštą, numatydamas tolesnę palengvėjimą sužeistajai daliai, kuri yra prie pykčio ribos. Atleidis pakinta žmogaus savijauta, be to, kaip rodo pasaulinių tyrimų rezultatai, pagerėja ne tik psichinė (emocinė), bet net ir fizinė sveikata“ (Beresnevičienė 2005: 89).

„JEI KAS VERSTŲ TAVE NUEITI MYLIĄ, NUEIK SU JUO DVI“

Toliau Jėzus moko, kaip išradingai atsakyti engėjui nueinant ir antrą mylią: „Jei kas verstų tave nueiti mylią, nueik su juo dvi“ (Mt 5, 41). Šis trečiasis Jėzaus pavyzdys apie antrą mylią susijęs su gudria romiečių praktika apriboti priverstinį darbą, kurį Romos kariai užkraudavo okupuotų sričių gyventojams. Su tikraisiais legionieriais žydai susidurdavo retai, nebent per karus ar sukilimus. Čia kalbama apie pagalbinius būrius, dislokuotus Judėjoje ir uždirbančius tik pusę legiono kareivio atlyginimo. Jėzaus lai-

kais Palestinoje romėnų okupantų kariai galėjo įpareigoti civilį gyventoją panešti vieną mylią jo amuniciją. Nešuliai būdavo gana sunkūs, tad romėnų išnaudojami žydai nekontentė šios išgalėjusios prievolės. Be to, žydams tai nuolat primindavo, kad jie savo pažadėtoje žemėje nėra laisvi. Kad išvengtų pasipriešinimo, romėnai išleido įstatymą, patikslinantį leistinas priverstinio darbo ribas, t. y. romėnų karys galėjo priversti vietinį gyventoją nešti nešulius tik vieną mylią. Už kiekvieną mėginimą priversti eiti il-

giau nei mylią pats kareivis buvo baudžiamas pagal karinius įstatymus. Tokiu įstatymu pasinaudojo ir kareiviai, vedę nukryžiuoti Jėzų. Jie, remdamiesi tokiu įstatymu, liepia Simonui iš Kirenės padėti nešti kryžių. „Jie privertė vieną grįžtantį iš laukų praeivį – Simoną Kirėnietį, Aleksandro ir Rufo tėvą – panešėti jo kryžių“ (Mk 15, 21).

Aptariamoje situacijoje galime matyti, kaip romėnų karys, nutvėręs Palestinos vietinį gyventoją, reikalauja nešti jo nešulius. Išnaudojamasis žino, kur baigiasi viena mylia, nes romėnų keliai buvo sužymėti mylios ženklais. Priėjęs mylios ženklą, užuot sugražinęs nešulį, skriaudžiamasis keliauja su nešuliu toliau. Tokio žydo elgesio išmuštas iš pusiausvyros romėnų karys ima baimintis, jog pats liks nubaustas. Šioje vietoje ir vėl parodoma, kaip vergiška priverstinio darbo situacija gali būti pasukta nelaukta kryptimi. Engiamasis išradingai perėmė iniciatyvą į savo rankas. Romėnų pėstininkas dabar priverstas prašyti gražinti jam nešulį. Taigi šiuo atveju skriaudžiamasis išlaiko savo orumą, pasinaudojęs savo galiomis rinktis atsakymą, atsisakė elgtis kaip auka. Ir visa tai įvykdė nesmogęs kareiviui ar kitaip neįsivėlęs į smurto grandinę.

Jėzus neragina pavergtos žydų tautos destruktiviai maištauti, jis kviečia aktyviai ir kūrybiškai veikti (Wink 1993: 179–183; Linn, Linn, Linn 2008: 22–23; Düring 2010: 70), gintis kūrybiškai. „Gynybos pozicija plačiąja prasme yra būdinga žmogui ir gyvūnui, patekusiam į pavojų arba kai iškyla didesnė ar mažesnė grėsmė jo gyvybei ar kokiam nors jam būtinam gėriui“ (Colombero 2004: 75),

tačiau Jėzus prašo, kad gynyba nebūtų destruktivi. Jėzaus žodžių, užrašytų Evangelijoje pagal Matą, supratimas atveria naujas galimybes kurti ne tik pozityvius tarpasmeninius, bet ir tarptautinius santykius (Davis 2011: 3). Net jei toks kūrybingas pasipriešinimas per akimirką ir nepakeičia romėnų kareivio širdies, jis vis tiek nepraeina be pėdsakų. Jis suteikia prispaustiems žydams savigarbos jausmą ir sužadina žmogaus drąsą ir jėgą. Jėzus neragina niekinti okupantų kaip žmonių, bet kviečia išradingai duoti atsakymą, aktyviai veikiant (Düring 2010: 71; Linn, Linn, Linn 2008: 167).

Atleisdami atsisakome keršto ir atkričio, tačiau nesutinkame būti pasyvūs, kai mums kenkiama. Teologas Walteris Winkas tai vadina „Jėzaus nesmurtinio veikimo trečiuoju keliu“ (Wink 1993: 179). „Visi esame kviečiami būti atleidimo liudytojais, pasidalinti su broliais tuo gailėstingumu, kurį gauname iš Dievo ir kuriuo jis myli žmones“ (Bonazzi 2011a). Smurtinė pervarta, kitų žudymas Dievo vardu Jėzui buvo svetima. Jo uolumas dėl Dievo Karalystės visiškai kitoks. Tai, ką pats galvojo ir ko troško, Jėzus labai aiškiai parodė savo veiksmais ir pranašiškais žodžiais, į kurių kontekstą save įkėlė (Ratzinger – Benediktas XVI 2011: 22). Jėzus skatina nebūti abejingiems, kviečia veikti, būti veikliems, kūrybiškai aktyviems, rinktis gėrį. „Būdamas laisvas, žmogus tampa moralia būtybe, jis pasirenka gėrį arba blogį“ (Beresnevičienė 2005: 87). Jėzus kviečia „išmokti klausytis, pasverti, vertinti, atsakyti. Išmokti sunkų dialogo mokslą ir išmintį. Dialogas būdingas keliaujantiems. Dialogas būdingas didžiadvasiams. Kalbantysis susiremia, bet nepuola, siūlo, bet nepri-

meta. Kalbėti reiškia drauge eiti ieškojimo keliu“ (Bergoglio 2018: 168).

Jėzaus siūlomas gyvenimo kelias yra kūrybiškas pasipriešinimas, įgalinantis skriaudžiamuosius palikti pasyvų aukos

identitetą ir aktyviai priversti save ir priešą pamatyti vienas kito žmogiškumą. Tai laikoma keliu į teisingumą, lygybę ir taiką, kaip vienu iš galimų Dievo valios įgyvendinimų (Ekman 2013: II).

IŠVADA

Naujajame Testamente (Mt 5, 38–41, Lk 6, 27–31) perteikiamais Jėzaus žodžiais raginama būti veikliais žmonėmis, aktyviai priešintis blogiems kitų žmonių veiksams, išlaikyti savo ir kito priešiška nusiteikusio žmogaus orumą. Kūrybinga veikla išlaisvina nuo negatyvumo susidūrus su prievarta, o patį skriaudiką ragina atsikratyti polinkio skriausti, įžeisti. Jėzus moko veikti

be smurto, bet kūrybingai. Kviečia išlikti žmones orius, kartu gerbti kitą žmogų, linkėti jam gėrio, nepaisyti padaryto blogio. Tad aptartuose Jėzaus žodžiuose randame nuorodą, kaip sprendžiant ir elgiantis kūrybiškai kurti pozityvius tarpasmeninius santykius. Šių žodžių supratimas atveria naujas galimybes kurti ne tik pozityvius tarpasmeninius, bet ir tarptautinius santykius.

Literatūra

- Ange Daniel. 2006. *Atleidimas – dieviškoji chirurgija*. Iš prancūzų k. vertė A. Masiokaitė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Arnold Johann Christoph. 2007. *Way Forgive?* Farmington: Plough Publishing House.
- Beresnevičienė Danguolė. 2005. Asmenybės raidos teorija: poreikis atleisti, *Acta paedagogica Vilnensia* 5: 86–102.
- Bergoglio Jorge Mario / Popiežius Pranciškus. 2018. *Ugdymas, reiklumas ir aistra*. Iš ispanų k. vertė J. Micevičiūtė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Bonazzi Luigi. 2011a. *Krikščionis – tas, kuriam atleista ir kuris atleidžia*. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-05-02-arkiv-luigi-bonazzi-krikscionis-tas-kuriam-atleista-ir-kuris-atleidzia/62157> [žiūrėta 2020 04 25]
- Bonazzi Luigi. 2011b. *Jonas Paulius II savo gyvenimu liudijo gailėstingumą ir brolystę*. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/popieziaus-nuncijus-jonas-paulius-ii-savo-gyvenimu-liudijo-gailestinguma-ir-brolyste.d?id=44963733> [žiūrėta 2020 05 15]
- Boudet Paulette. 2010. *Atleidimas – gyvenimo kelias*. Iš prancūzų k. vertė A. Leliuga. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Colombero Giuseppe. 2004. *Nuo žodžių į dialogą*. Iš italų k. vertė R. Paleckytė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Davis Jacob Scott. 2011. *Jesus and pacifism: An examination of Matthew 5: 38–48*. Tulsa: Oral Roberts University.
- Düring Jonathan. 2010. Susidūrus su smurtu: savignyso principai, remiantis Kalno pamokslu. Iš vokiečių k. vertė L. Panzer, *Kelionė su Bernardinai.lt* III(11): 60–71.
- Ekman Katja. 2013. *Love your Enemy – as a Palestinian. A study on the Reception of Matthew 5: 38–48 among Christian Palestinians*. Lund: Lunds Universitet.
- Kirk Alan. 2003. „Love Your Enemies“, the Golden Rule, and Ancient Reciprocity (Luke 6: 27–35), *Journal of Biblical Literature*, Vol. 122, No. 4: 667–686.
- Laurent Marie-Madeleine. 2016. *Apie tinkamą pykčio panaudojimą (I). Dinamiškas konfliktiskumas*. Iš prancūzų k. vertė E. Janulevičiūtė. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2016-04-13-apie-tinkama-pykcio-panaudojima-i-dinamiskas-konfliktiskumas/142970> [žiūrėta 2020 05 15]

- Linn Dennis, Linn Sheila Fabricant, Linn Matthew. 2008. *Neskubėk atleisti: ištiesk abi gydančias rankas*. Iš anglų k. vertė L. Burdulienė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Naujasis Testamentas*. Komentarai – prel. Antano Rubšio. 2006. Iš graikų k. vertė Č. Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Ratzinger Joseph / Benediktas XVI. 2011. *Jėzus iš Nazareto*. II d. *Nuo įžengimo į Jeruzalę iki prisikėlimo*. Iš vokiečių k. vertė G. Žukas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Richmond Raymond Lloyd. 2017. *Sielos gydymas*. Iš anglų k. vertė V. Rinkevičiūtė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Šventasis Raštas*. 2009. Iš hebrajų, aramėjų ir graikų k. vertė A. Rubšys, iš graikų k. vertė Č. Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Topel John. 1998. The Tarnished Golden Rule (Luke 6: 31): The Inescapable Radicalness of Christian Ethics, *Theological Studies*, Vol. 59, Issue 3: 475–485.
- Wink Walter. 1993. *Engaging the Powers: Discernment and Resistance in a World of Domination*. Minneapolis: Fortress Press.